

Тоғатай ОМАРОВ

СҮЙІНБАЙ МЕН ҚАТАҒАННЫҢ АЙТЫСЫ

В статье говорится об айтысе Суюнбая и Катагана не только как о состезании искусства, но так же как высоких духовных ценностях для киргизской и казахской литературы, где собраны в большом количестве историко-этнографические сведения из жизни киргизов.

Makalede kazak ve kirgiz halkının manevi kıymetlerinden olan atışma kültürü ve Süyinbay ile Katagan'ın atışması detaylı olarak inceleniyor.

Сүйінбайдың Қатағанмен айтысы – қазақ пен қырғызға кең тараған айтыс. Бұл айтыс Арыстанбек пен Сүйінбайдың айтысынан бұрынырақ болған. Қазақ ішінде Қатаған ақын туралы мәлімет жеткілікті болмаса да бұл айтыстың үзінділері кейінгі ақындардың біразының аузында жүреді. С.Садырбаев бұл айтыстың алғашқы нұсқасы 1935 жылы Ілияс Жансүгіров құрастырған «Сүйінбай ақын» жинағында жарық көргенін айтады. Айтыстың толық нұсқасы Жамбылдан 1937 жылы жазып алынған нұсқадан, Мәстура Кәрібайқызының қолжазбасынан және филология ғылымдарының кандидаты Мүбәрак Үмбетаев Шу қаласының жыршысы Мәдеп Әлімбековтен жазып алған нұсқалар бойынша түзілген. Сол сияқты көкшетаулық жыршы Сатыбалды Аяғановтан Бозтай Жақыпбаев жазып алған қолжазбамен салыстырылған [1, 120].

«Сүйінбайдың әдеби мұрасының тарихи-әлеуметтік сипаты» деген тақырып бойынша ғылыми еңбек қорғаған М.Үмбетаев бұл айтыстың тарихына жан-жақты үңілген. Сөйтіп, осы сөз сайысы төңірегіндегі тарихи оқиғалар мен тарихи тұлғалар жөнінде бірқатар деректер ұсынған. Ғалым зерртеу жүргізген кездегі көзқарас тұрғысынан зерделесек, «Жүз жыл бойы қазақ, қырғыз халықтарының арасында жатқа айтылып, ауызша сақталған «Сүйінбай мен Қатаған айтысында» ХІХ ғасырдағы қазақ, қырғыз халықтарының әлеуметтік құрылысы, сұлтандар мен бай, манаптар билеген феодалдық дәуірдегі елдің ауыр тұрмысы тарихи шындық негізінде ашылған» [2, 87].

Айтыстың өткен мезгілі туралы деректер әртүрлі. Мүбәрак Үмбетаев «Сүйінбай мен Қатаған алғаш рет қырғыздың ең ірі билеуші манабы Орманның шешесіне берген асында кездескен. Ас 1852 жылы Ыстықкөл жағасындағы табиғаты көркем жайлауда өткен» [2, 89], – дейді. Ал «Сүйінбай» атты кітапты құрастырып, алғы сөзін, түсініктемелерін жазған Сұлтанғали Садырбаевтың мәліметі бойынша «1847 жылы қазақ пен қырғыздың арасындағы билікке таласқан әлдекімдер, екі елдің ежелгі достығына біршама нұқсан келтіреді. Арада бір жыл өткен соң соғыста шейіт болған бейкүнә азаматтарға арнап қырғыз елі Ыстықкөлдің жағасына жиналып, үлкен ас береді» [3, 86]. Сол асқа ұлы жүздің аға сұлтаны Тезек

төре мен Сүйінбай ақын қатысыпты. Сонда бұл дерекке сүйенсек, Сүйінбай мен Қатаған 1848 жылы айтысқан болып шығады. Айтысты басқарып отырған Қара Бәйтік Тезек төреден ертіп келген жас ақышының қырғыз-қазаққа арнап жырмен сәлем беруін сұрапты. Сүйінбай жырлай жөнеледі. Ол өзінен ілгерінді-кейінгі ақындар дәстүрімен ой толғайды. Әдетте мұндай аспен тойларда шынжыр балақ, шұбар төстерге, яки тойды ұйымдастырушыларға жашай мадақ айтылады. Сүйінбай қырғыз жұртының әйгілі тұлғалары Хан Жантай, Қара Бәйтік, Орман бектерді көкке көтере дәріштейді. Сөйтіп, көрші елдің әйгілі адамдарының даңқын асыра жырлайды. Оның бұл арнауынан қырғыздар Тезек төренің ертіп келген ақын баласы осал деп айтпасын деген ниеті байқалып тұрады:

Хан Орман болмас сөзге бұрылмайды,
Хан Жантай ақ сұңқардай қырындайды.
Мәуелі батыр Бәйтік шынар ағаш,
Сан торғай бұтағында шырылдайды [3, 87].

Сүйінбай Бәйтікті жер-көкке сыйғызбай мақтай отырып, оның қатігездігінен де хабардар етеді. Қанша беделді болғанымен қырғыз халқының оны қорыққаннан сыйлайтынын аңғартып өтеді. «Қамшысын батыр Бәйтік қатты ұстаса, Қорқып тұр күллі қырғыз қырылғалы-ай», – деп, манағы мадақтың бәрі көрші елге деген құрмет сезімі екенін білдіріп, ақырында ақиқатты ашқандай болады. Сол сияқты бұл арнау да қырғыздың басқа бектері мен хандарының да абырой-беделіне қоса, олардың елге көрсеткен зұлымдығы мен зәбірі де астарлай айтылған деп ұғамыз. Сөйте тұра Сүйінбай «Бауырлас қырғыз елін көрмек үшін, Боларын осы астың күттік алты ай», – деп ағайын елге деген ынтызарлығын, қадір-құрметін сездіреді. Жалпы, қырғыздарға деген құрмет сезімі Сүйінбайдың шығармаларынан айрықша байқалады. Сол үшін де ол көрші ел ақындары арасында зор беделге ие болған. Қатағанмен айтыс алдындағы осы арнау өлеңде де қырғыз елін жоғары бағалау үрдісі білініп тұрады:

Бас қосқан екі халық – ұлы жиын,
Келген соң сөйлеу керек сөзден қайтпай...
Қол жайып, құран оқып өткендерге,
Аруағын атап қырғыз келдім жоқтай! [3, 87].

Сүйінбай тек өз халқының ғана емес, қырғыздың да шежіресіне жетік ақын болған. Ол осы арнауында қырғыздың хандары мен билері, байлары мен бектері, олардың әулеттері, түп-түқияны туралы көп мәлімет береді. Қырғыздың белгілі адамдарының мәртебесін, абырой-беделін ардақтап, жеткен жетістіктерін санамалап жырлайды. Қайсысының қай атаның ұрпағы екенін, қай әулеттен қандай танымал кісілер шыққанын айтады. Биліктің биігіне көтерілген қырғыздарды мақтап-мадақтайды. Байлары мен бектерінің несібесін, батырларының ерлігін асыра дәріштейді. Ең соңында «Ат паштырды деген соң, Мен де келдім осында. Қырғыз елі бәйтерек, Мен бір келген бозторғай, Жырлайын деп қасыңда!», – деп, ағынан жарылады. Қазақ

ақышының бұлайша термелетіп жырлағаны қырғыздардың көңілінен шығады. Әсіресе, жиынды басқарып отырған Қара Бәйтік жас ақынның сөзін мұқият тыңдап, жоғары бағалашты.

Сүйінбайдың пығармашылық өмірін жетік білетін ғалым С.Садырбаевтың мәліметтері бойынша осындай арнау айтылған соң басталған айтыс былайша жалғасқан. «Сүйінбай өлеңмен амандасып, көпшілік халыққа сәлем береді. Сүйінбайдың сұлу сөзіне Бәйтік риза болады:

– Сүйінбай ботам! Менің саған сақтаған Қатаған деген ақыным бар, ол пымылдыңтың ішінде, екі келіншек сөзге айналдырып, зорға ұстап отыр, сонымен айтысасың, – дейді.

– Айтыспаймын деп айта алмаймын, айтысамын! Бірақ айтыстың аты айтыс: ақын барлық пен жоқтықты, ата текті, бектік пен көптікті, жамаңдық пен жақсылықты, әділет пен әділетсіздікті айтады. Қырғыз-қазақ болып елдесіп, татуласып отырғанда, ақындардың ащы сөзінен кейін тағы да араздасып жүрмеңдер!, – дейді Сүйінбай» [4, 25].

Сүйінбайдың бәйгені сұрап алмай, жеңіп алатын ниетін байқаған Қатаған пымылдыңтың ар жағынан шыға келіп, былайша жырлапты:

Сүйінбай, тоқтат сөзіңді,
Ояйын ба көзіңді!
Ақынмын деп ойлайсың,
Мен тұрғанда өзіңді.
Түзетілмес ағаш ең,
Бір жөңдейін тезіңді.
Сыртыңнан іздеп жүруші ем,
Келтірді құдай кезіңді.
Ей, Сүйінбай, Сүйінбай,
Тас төбеңнен жүрейін,
Соғып өткен құйыңдай [3, 90].

Қатағанның айтысты бастаған өлеңінен оның өзіне өте сенімді, жеңетініне епқандай күмәні жоқ ақын екені байқалады. Ежелгі ақындар дәстүрін ұстанған ол тіпті Сүйінбайды өз бойына шақ көрмейді. Айтыс өнерінде мүлде аты пықпаған белгісіз біреумен сөз сайысына түсіп отырғандай кейіп танытады. Салғаннан қарсыласына тиісіп, оны ықтырып алуға тырысатын бағзы ақындардың әдісін қолданып бағады. Көрші елден келіп, қырғыздың манаптары мен бектерін, төрелері мен байларын мадақтап отырған ақынға қоқан-лоқы көрсетеді. Арыстанбек пен Сүйінбайдың сөз қағысуындағыдай тіс батырып отырса да бірін-бірін дәріштеу, сөз мәдениетін сақтау үрдісі бұл айтыста кездеспейді. Сөз бастаған Қатағанның өзі бірден намысқа тиеді, бітіспейтін ыңғай білдіреді. Сүйінбайды қолынан ештеңе келмейтін, өнерге бейімі жоқ босбелбеу біреуге, ал өзін айтыстың шыңына көтерілген күшті мен тістіге теңейді. Мысалы, Қатағанның «Боз жашырақ сен едің, Қияқты сұңқар мен едім», «Тырнағым келіп ілінсе, Қалмайды желкең қиылмай», «Қорықпаймын адам деп, Сүйінбай маған бұйым ба-ай!», –

дегеніне қарағанда өз мүмкіндіктерін аса артық бағалағанын көреміз. Сондай-ақ ол қазақ пен қырғыздың арасындағы ежелгі дауды – Кенесары мен Наурызбайдың көрші елге жорығына қатысты мәселелерді қозғайды. Қазақ халқын менсінбей сөйлейді. «Қаңғыш өскен қазақсың, Қаудыраған шалбарың», «Қырғыз болып аттансам, Өзімдікі емес пе, Қойныңдағы жарларың», – деп астамсиды. Жалпы, қазақ ақындарымен сайысқа түскен қырғыз ақындары Кенесары ханды өлтіргендерін мақтанышпен айтуға әуес. Және де мұны көрші, туыс елдің батырын емес, ежелден кегі бар басқа бір басқыншы елдің адамын өлтіргендей аса бір сүйсініспен жырлайды. Сүйінбаймен айтысқа шыққан Қатаған да бірден осы үрдіске салады:

Кенесары төреңнің
Басын кесіп алғанмын.
Наурызбайдай бегіңді
Суға сүйреп барғанмын.
Заты жаман Сүйінбай,
Қане кегіңді алғаның! [3, 91].

Әділін айту керек, Қатағанның осы айтысты бастаған өлеңінен оның негізінен қуатты ақын екенін аңғару қиын емес. Ақындық темпераменті, алапат қарым-қабілеті, табиғи қасиеті айтыстан айқын сезіледі. Өз өнерінің бағасын Қатаған да жақсы білетін болуы керек. «Басыңа өлең жаудыртып, Миыңды сенің шайқайың», «Қынаптағы қылышшың, Сүйегіңе өтемін», «Меніменен айтыссаң, Тақ түбіңе жетемін», «Жарап жүрген бурамың, Бір-ақ пайнап кетемін», «Сүйінбай, сенен жеңілсем, Осы жерде жатып өлемін», – деп өзінің тәуір ақын екенін дәлелдеумен болады. Айтыс тарихын зерттеген профессор М.Жармұхамедұлының пікіріне сүйінсек, «Қатаған мұнымен де шектелмейді, ол бұдан әрі бөсе келе мастанып, асылық сөз айтуға дейін барады... Рас, Қатаған да осал ақын емес, ол жеңіске жету жолында бопсалау арқылы едәуір жетістікке жеткенін де айтуға тиіспіз. «Ер болсаң, бопсаға шыда» дегендей, өз елінде, өз жерінде қолдаудың бар екенін түсінген ол мәселенің өзіне ұтымды тұстарын естен шығарып, жақын тұрған жеңісті қолдан шығарып алады. Бұл оның әлі тәжірибесі толыспаған, шеберлігі жетісе қоймаған ақын екенін дәлелдейді» [5, 163 б.].

Осы арада біз М.Жармұхамедұлының Қатағанның шын аты Арыстанбек деп қателікке ұрынғанын айтуға тиіспіз. Біздің қолымыздағы Арыстанбек пен Сүйінбайдың айтысы, Сүйінбай мен Қатағанның айтысы бір-біріне ұқсамайтын мүлде бөлек дүниелер. Екі ақынның сөз саптауы, стилі әр түрлі. Ең бастысы, қырғыз әдебиеттанушыларының еңбектерінде бұл екі ақын бір адам деп танытылған емес. Керісінше, олар үнемі екеуінің екі ақын екенін айтумен болады. Сондықтан бұл жаңсақтықты түзететін уақыт жетті.

Айтысушы ақындар әдетте өз елінің белгілі кісілерін асыра дәріштейді, жеріне жеткізе мадақтайды. «Осындай белді адамың бар ма?», – деп қарсыласын тұқырта сөйлейді. Айтысты бастаған Қатаған да өз жұртының бектері мен манаптарын көкке көтереді.

Жүйрік жалын тараған,
Күніне шауып жараған,
Қара Бәйтік бегім бар.
Падишадан шен алған,
Қай жақсың бар, ей қазақ,
Хан Орманға балаған?!
Батыр Жантай бегім бар,
Аузына қырғыз қараған [3, 91].

Қатағанның мадақтап отырған кісілері қырғыз еліне де, қазақ жұртына да белгілі адамдар. Бұлардың қай-қайсысы да қайшылықты тұлғалар. Олардың елге жасаған жақсылығы да, көрсеткен зәбірі де жеткілікті болған. Мұны қазақ және қырғыз әдебиетшілерінің деректері мен мәліметтері толығымен айғақтайды. Мысалы, «Орман хан – жеті атасынан бермен қарай халықты қан қақсатып, билеп-төстеп келе жатқан айлалы, жебір бай тұқымы. ...Орман ханның толық аты – Орман Ниязбеков. 1792 жылы туған. Ең үлкен атасы Орман заманында залым манап атанған. Орманнан Сүтейбай, Сүтейбайдан Сарсейіт манап, Сарсейіттен Үчүкө. Үчүкө өз тұсында қан сорғыш манап деген атқа ие болған. Үчүкөден Маматкул, Маматкулдан Болатбек, Болатбектен Эсенгул, Эсенгулден Ниязбек, Ниязбектен Орман. Орман 1810 жылы 18 жасынан бастап, шапқыншы жорықтарға қатынасып, 1817 жылы 25 жасында ел билігіне араласқан. 1840 жылы 48 жасында арқа қырғыздарының бай-манаптары Орманды хан көтерген. Осы кезден бастап, ол «хан» деген атқа ие болған» [2, 90-91].

Ал «Орман батыр көсемім, Қырғыз бенен қазаққа, Сөз бермеген шешенім. Қарабекұлы хан Жантай, Тапты сөздің есебін!», – деп жырлаған Қатаған өлеңінде аты жиі ұшырасатын «Жантай Қарабеков – Сарбағыш тайпасының Орманнан кейінгі азулы билеушісі. Манап Жантай 1800 жылы туып, 1867 жылы өлген... Жантайдың қол астында 12 би қызмет еткен. Бұл билерді өзінің үкімін кеңінен жүргізу ісіне мейлінше пайдаланған. 12 бидің бәрі Жантайдың сөзін сөйлеп, дегенін орындаған. Манап Жантай Қарабеков – тарихта өз тұсындағы рақымсыз, жауыздығымен аты қалған бай тұқымы. Мәселен, інісі Таптанбектің асында 65 кедей, жалшы, күнді бәйгеге шалған. Қаныпезерлігі шектен асып, Жантай есімінен, оның жүргізген тірлігінен халық қатты түршіккен. Міне, Қатаған Жантай тәрізді сотқар манапты мақтайды» [2, 95].

Айтыстың қазақша нұсқасында Қатаған астам сөйлеп жатқанда «Тезек төренің екі танауы қусырылып, қаны қашып, қолындағы қампысын жона берген екен» [3, 92], – делінеді. Осыған орай Сүйінбай Қатағанға қайырған жауабын «Қашырма, төре, қаныңды, Кіргізейін жаныңды. Қатағаннан жеңілсем, Талап алғын малымды», – деп бастайды. Сүйінбай ақынға тән басты ерекшелік, ол Қатағанның атаған кісілерін салған жерден жамандай жөнелмейді. Керісінше, өзінің Қатағаннан ақындық қуаты кем емес екенін

танытады. «Алмас семсер қылышын, Алтыннан соққан сабымды», «Нар кескенге жолықтың, Шапармын судай қаныңды!», «Жүйрік аттай көсілсем, Көре алмайсың паңымды!», – деп, қарым-қабілеті жағынан Қатағаннан шоқтығы биік тұрғанын аңғартады. Мұны Сүйінбайдың қарсыласының өз қаруын өзіне қолданғаны деп білеміз. Қатағанның өзіне айтқан сөздеріне сол үрдіспен жауап қайтарады. «Қойныңдағы жарларыңды тартып аламын», – дегеніне орай «Қабағын пытса Сүйінбай, Тарту қылып тартарсың, Қойныңдағы жарыңды», – деп азу көрсетеді. Ал қырғыз ақынының өз тегіне тиіскеніне орай «Заты жаман Қатаған, Мұнша неге желікті?», – деп келекелейді. «Келіп едім, тап бердің, Шибөрідей шырылдап», – деп оны өз бойына шақ көрмейтінін білдіреді.

Қатағанның екінші қайырыш айтуынан оның әдепкі екінші бәсеңдеп қалғанын көреміз. Қарсыласының қарымын аңғарған ол енді «Сүйінжан!» деп сөйлейді. Арыны басылып, «Алқыныш тұрған қазақты, Жүрекке тешпей мен қайтем?! Білемін деп келді бұл қазақ, Білекке тешпей мен қайтем?!», – деп шарасыздық көрсеткендей болады. Біресе «Айтыспаймын сенімен, Сес көрсетіп сынайың», – деп бұлталақтаса, біресе «Қаптаған қара борандай, Алды-артыңды орайың», – деп дөңайбат байқатады. Ең соңында «Қырғызымды мен айттым, Қазағыңды сен айтқың», – деп сабасына түседі.

Сүйінбай екінші рет кезек алғанда тынысы ашылып, арыны арға түседі. Ол Қатағанның «Аздық кімде, Сүйінжан, Көптік кімде, Сүйінжан?!», – деген сөзіне жабыса кетеді. Сөйтіп, «Тосыннан басталған айтыс пен сөздің зілділігінен алғаш Сүйінбай булығыш қалады, бірақ аз үзілістен кейін ақын тасқын судай тасып, қойылған айып-сынды жоққа шығарып қана қоймай, қарсыласының «көпшің» деген орынсыз сөзін оның өзіне қарсы оқ етіп атады» [5, 162-163]. Жері ұлан-ғайыр, саны есепсіз қалың қазақтың қалай болғанда да қырғызға қарағанда аз емес екендігі дау тудырмаса керек. Сүйінбай қазақтың әр атасынан тарайтын ұрпақтарын түгелдеп, ұзаққа сілтейді:

А, Қатаған, Қатаған,
 Қатаған жүйрік ақын деп,
 Мұның несін атаған?!
 Көптігіңді білемін,
 Екі атаның ұлысың.
 Жаратқанның бірісің [3, 95-96].

Бұл айтыста Сүйінбай Қатағаннан басымдық танытады. Оның екі-үш түрлі себебін айтайық. Біріншіден, бұл қазақ ақынының талай жыр жампоздарымен айтысқа түсіп, тәжірибе жинақтаған, пығармашылық күш-қуаты әбден толысқан кезі. Екіншіден, Сүйінбай табиғи қабілеті, қуат-қарымы екі елге де мейлінше танылған тұста жыр сайысына түсіп отыр. Үшіншіден, ол – қырғыздың шежіресі, әйгілі адамдары, жер-суы жөнінде мол мәлімет жинақтаған ақын. Төртіншіден, ол – әдептілігімен, қарапайымдылығымен, кішіпейілділігімен қырғыздың жақсылары мен

жайсаңдарының алдында сүйкімі болған кісі. Бесіншіден, Қатағанның салғаннан дәрекілікпен айтысуы, өмірден өткен қазақ батырларының атына ғайбат сөз айтуы жеңілуіне де себепкер болды. Ақындар айтысының сан ғасырлық тәжірибесіне сүйенсек, астамсып сөйлеп, қарсыласын менсінбей шыққан даңғой ақындардың жеңіліс табатынын көреміз. Қатаған да осылардың жолын құшты. Негізінде қазақ ақыны Сүйінбай Қатаған үшін осал қарсылас болмай шықты. Сондықтан «Сүйінбайдың жауаптары өзінің уәжділігі мен ұтымдылығы және әділдігімен дараланады. Ақын кең сахарада қанатын жайған үш жүздің руларының байлығы мен сән-салтанатын, ел қорғаны болған билері мен батырларын, «шөгіш жатқан мұнардай» шексіз көп халқын жалғастыра жырлайды. Әсіресе, Сұраншы, Саурық батырлардың ерлігін мақтанып тұта сөйлейді. Қатаған дәріштеп мақтаған манаптарды да орнымен сынап, айтыстың бағыт-бағдарын халыққа қызмет ету талабына қарай бұрады» [5, 164].

Бұл айтыстың танымдық мән-мағынасы да өте терең екенін айтуға тиіспіз. Қатаған мен Сүйінбайдың айтысын тек қана өнер сайысы деп қарауға болмайды. Мұнда қазақ пен қырғыз өмірінің тарихи-этнографиялық мәліметтері жеткілікті қамтылған. Айтыста екі елдің рухани дамуының әлеуметтік-философиялық аспектілері де көрініс тапқан. Әсіресе, біз үшін айтыста аталатын қырғыз елінің тарихына байланысты ұғымдардың танымдық тұрғыдан маңызды екені анық. Сол сияқты жыр додасынан қырғыз жұрты да қазақтардың салт-санасы, шежірелік тармақтары, рулық қауымдастығы туралы жан-жақты мәлімет алады. Осы мәселеге жете назар аударған М.Үмбетәев: «Әр тұста «Сүйінбай мен Қатағанның айтысында» «манап» деген сөз жиі қайталанады. Қазақ халқы үстем тап өкілдерін бай, төре, сұлтан, би деп белгілесе; қырғыз халқы дәулеті мол байларды «манап» деп көрсеткен... Манаптар билеген елінің санына қарай, саны мен жерінің көлеміне қарай үшке бөлінген: 1) шоң манап (үлкен манап), 2) манап (орта манап), 3) шала манап (жарты манап). Жарты манаптар орта манаптардың маңына топтасса, орта манаптар үлкен манаптарға тәуелді болған [2, 100-101], – деп тұжырымдайды.

Айтыстың қазақ ішінде сақталған нұсқасына сүйенсек, Қатағанның жеңілгенін Орман хан мен Қара Бәйтік мойындаған. Сөйтіп, қазақ ақынына сый-сияпат ұсынған. «– Сүйінбай! Сен жеңдің, Қатаған жеңілді. Қатаған көшпін деп мақтаңды, аттың түгіндей қазақтан қырғыз қапшап көп болып еді? Бірақ, қазақ ала ауыз ел, әттең, сен соны айтпадың, Қатаған! – деп ашуланады Орман хан» [3, 102], – делінеді. Айтыста Сүйінбайдың жеңгені қырғыздың белгілі әдебиет зерттеушілерінің ғылыми еңбектерінде де айтылады. Мысалы, қырғыз зерттеушісі Б.Кебекова былай дейді: «Сөзді Қатаған бастап: «Кенесары, Наурызбайды өлтіріп, басын итке тастағанмын, қанекей кегің алғаның» деп сұлу сөзді шұбыртып, өктем жырлайды. Айналасындағыларға оның бұл сөзі жақпай, Сүйінбайдың жауабынан кейін бәйгені қазақ ақынына беруге ұйғарысады» [6, 40]. Шынында да Сүйінбай Қатағанның аруақтарға

тиіскеніне орай «Тірі жүргенде орыстың мазасын кетірген Наурызбайдың рухын қозғап қайтесің, шейіт болған кісілердің жанын қинама», – деп оны өлімге шек келтірмеуге шақырады. Сөйтіп, бұл айтыстағы Сүйінбайдың жеңісіне қазақ жағынан да, қырғыз жағынан да ешкімнің күмәні болмайды. Шынында да академик Р.Бердібай айтқандай, «Айтыста жеңген мен жеңілгеннің төрелігін жиналған жұртшылық, алқалаған әлеумет шешетін болғанының өзі дүние жүзі өнер тарихында сирек кездесетін құбылыс» [7, 86]. Алқалы топ ешқашан бұра тарпайды, айтыс көпшіліктің көз алдында өтетіндіктен бұлай болуы мүмкін де емес. Сөз қадірін, тіл құдіретін түсінетін қауым қашан да жеңісті мерейі үстем болған ақынға береді. Көршілес екі халықтың жақсылары мен жайсаңдары бас қосқан алқалы жиында айтысқа түскен қазақ ақыны осылайша абыройға бөленген. Мұның талассыз жеңіс екені жөнінде екі ел әдебиетшілері де әлденеше рет қорытынды жасаған.

XIX ғасырдың ең бір елеулі айтыстарының бірі – Сүйінбай мен Қатағанның сөз сайысы қазақ әдебиеті үшін де, қырғыз әдебиеті үшін де шоқтығы биік рухани құндылық болып саналады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Садырбаев С. Түсініктеме // Сүйінбай. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Білім, 1996. – 152 бет.
2. Үмбетаев М. Менің пірім – Сүйінбай. – Алматы: Қазақ университеті, 1992. – 144 бет.
3. Сүйінбай. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Білім, 1996. – 152 бет.
4. Садырбаев С. Ақындық өнердің жарық жұлдызы // Сүйінбай. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Білім, 1996. – 152 бет.
5. Жармұхамедұлы М. Айтыс өлеңдерінің арғы тегі мен дамуы. – Алматы: Мұраттас, 2001. – 293 бет.
6. Кебекова Б. Арстанбек. – Бишкек: Адабият жана искусство институту, 1994. – 74 бет.
7. Бердібай Р. Кәусар бұлақ. – Алматы: Жазушы, 1989. – 296 бет.

REZUME

OMAROV T. (Shymkent) AITYS BETWEEN SUINBAI AND KATAGAN

The article deals with the aitys between Suinbai and Katagan, not only as the art contest, also as a great spiritual value for Kazak literature and Kirghiz literature as well, with rich historical and ethnographic sources about Kazakh and Kirghiz life.